

*Инж. Владо Мијушковић,
Републички завод за планирање — Титоград*

Неке карактеристике пољопривредне производње у Црној Гори од 1965 - 1970.

Значај пољопривреде у привреди Црне Горе

Промијене настале у привредној структури Црне Горе у новије вријеме, из године у годину, смањују релативни значај пољопривреде, иако она својим учешћем у формирању националног дохотка и способношћу да знатан дио становништва везује за себе, и даље остаје веома важна и значајна привредна област. Овакве промијене претстављају нормалну пратећу појаву привредног развоја Републике. У овом периоду обим пољопривредне производње апсолутно расте, упоредо са опадањем броја запослених, али у много мањем обиму од осталих области привреде.

На значај пољопривреде у привреди Црне Горе могу да унажу подаци о структури становништва и друштвеног производа, односно националног дохотка.

Према попису становништва из 1961. од укупно 471.000 становника на пољопривреду је отпало 221.000 или 47% а од укупно активних 184.100 становника у истом периоду у пољопривреди је било 86.800 или 47,2%. На основу процјена о кретању становништва, као и његове структуре рачуна се да је у годинама после пописа дошло до повећања укупног, па и активног становништва уз истовремени пад пољопривредног и пољопривредно-активног становништва. Према нашим процјенама до 1969. учешће пољопривредног становништва отпало је за око 10% а пољопривредно активно око 7%. У 1969. укупан број становника у Црној Гори износио је 543.000 од чега је на пољопривредно становништво отпало 200.000 или 36,8%, а од укупно активних 198.000

становника на пољопривредно-активно отпало је 80.000 или 40,4%. Ови подаци указују да и поред наглих структуралних измјена у посљератном привредном развоју Републике, уочене тенденције раслојавања села настављају се и даље, али и данас од пољопривреде живи око 40% укупног становништва Црне Горе.

У погледу учешћа пољопривреде у формирању друштвеног производа и националног дохотка може се констатовати да је оно реално високо, али знатно ниже према њеном учешћу у становништву, што је и разумљиво с обзиром на релативан екстензиван карактер производње у пољопривреди, ниску продуктивност, која је дјелимично посљедица вишка радне снаге на селу, нарочито у брдско-планинским подручјима. Карактеристична су и знатна колебања учешћа у националном дохотку по годинама, што је посљедица велике нестабилности у производњи због утицаја климатских фактора.

Учешће пољопривреде у формирању друштвеног производа и националног дохотка по текућим цијенама било је:

	— у процентима	
	Друштвени производ	Национални доходак
1966.	23,2	25,7
1967.	24,0	26,7
1968.	22,1	24,6

Пољопривредна производња Црне Горе одвијала се претежно на брдско-планинском подручју и претежно на традиционалан екстензиван начин. Али, пољопривредна производња оваква каква је, представља, и представљаће и даље, за Републику значајну област друштвене производње како по учешћу у националном дохотку, тако и по запошљавању радне снаге овог иначе пренасељеног региона. Са изузетком неродних година, учешће пољопривреде у националном дохотку креће се у новије вријеме око 25%. У овоме доминантну улогу имају индивидуална газдинства. Године 1966. и 1967. око 85% тога односило се на индивидуална а свега 15% на друштвена газдинства.

Дјеловање мјера привредне реформе на пољопривреду

Мјерама привредне реформе успостављен је реалнији паритет између цијена пољопривредним и другим производима, нарочито репродукционим материјалима, а било је предвиђено и повећање цијена пољопривредним производима 33% према 1964. Такође је уведен или задржан низ других мјера економског карактера (камате, репреси, премије, субвенције) ради побољшања

економског положаја ове области, па је то дало врло позитивне резултате 1966. године захваљујући уз то и родној години, повољним условима пласмана, нижим трошковима производње, с обзиром на то што нијесу били потпуно ревалоризовани трошкови, односно амортизација. Међутим, услови пословања у пољопривреди знатно су се погоршали већ 1967. због тешкоћа у пласману, што је, поред стагнације, потенцирао и неконтролисани увоз пољопривредних производа. Тада је дошло и до озбиљнијег пада цијена, нарочито, месу вуни и другим главним производима наших брдско-планинских рејона. Истовремено долази до повећања цијена репродукционом материјалу и услугама, као и повећања трошкова, што је све довело до повећања трошкова производње. Индекс цијена произвођача пољопривредних производа у односу на 1964. износио је септембра 1965. 150, 1966 — 166,1 и 1967. 161,3 а првих 9 мјесеци 1968. 158,1. Истовремено, индекс малопродајних цијена пољопривредним производима износио је септембра 1965. — 168, 1966 — 175, 1967 — 178,6 а првих 9 мјесеци 1968. год. 180,4, што указује на константно повећавање трошкова промета.

Проблеми испољени 1968. у области пољопривреде наметнули су потреби хитног рјешавања низа питања економског положаја ове привредне дјелатности. Стога је донесено низ мјера, нарочито у кредитном систему, заустављен је пад цијена пољопривредним производима, а неким су се производима и повећале, ојачана је база за брже интервенције и ефикаснију примјену гарантованих цијена.

Сасвим је оправдано да се врше измјене, допуне и усавршавање аграрне политике, с обзиром на мијењање објективних фактора, али је неоспорно да честе овакве измјене негативно утичу на стабилност услова привређивања, нарочито ако се измјене односе на пласман и цијене, као и кредитну политику, јер све то спутава саму производњу, олтерећује друштвено-економске односе у пољопривреди, као и односе ове са другим привредним областима.

Производња по гранама и секторима и тенденција развоја у досадашњем периоду

Анализа о тенденцијама развојка пољопривреде у Црној Гори показује да је развој укупне пољопривредне производње у периоду од 1966-1970. имао позитивну стопу раста. Са становишта појединих грана позитивна стопа раста карактеристична ратарску, виноградарску а затим и воћарску производњу. Међутим, иако позитивне тенденције развоја како укупне пољопривредне

производње, тако и њених основних грана биле су у досадашњем периоду праћене ниском стопом раста и доста великим колебањима, односно ниским стабилитетом. Већа динамика раста остварена је само у друштвеном сектору због инвестиционих улагања.

Просјечна годишња стопа раста пољопривредне производње у периоду од 1966-1970. године:

	Укупна производња	Друштвена газдинства
Пољопривреда, укупно:	3,1	5,1
— Ратарство	8,9	3,9
— Сточарство	— 0,3	8,3
— Воћарство	7,5	37,2
— Виноградарство	7,7	12,4

У овом периоду у сточарству је забиљежена негативна стопа раста, што је последица непостојања дугорочне политике развоја сточарства и временских прилика — сушних година, односно слабог рода сијена за исхрану стоке у зимском периоду. Велике осцилације, односно низак стабилитет постигнут је у друштвеном сектору у ратарству, па и сточарству.

Прираст производње постигнут је углавном на истим земљишним капацитетима, већином интензификацијом производње и бржим развојем друштвеног сектора. Промјене у величини укупних земљишних капацитета биле су мале и незнатне.

У начину искоришћавања сјетвених површина карактеристичне су велике површине под угарима — око 10⁰/_а, које би, с обзиром на тенденцију благог пада, могле представљати значајну резерву за повећање ратарске производње. Даље карактеристике у начину искоришћавања сјетвених површина јесу тенденције у измјени структуре сјетве у правцу већег учешћа интензивнијих култура повратног и крмног биља а смањивање површина под житима.

Кретање укупног бројног стања стоке у овом периоду показује велика колебања по годинама. Ове осцилације су настале као последица прије свега временских прилика које су утицале на производњу сточне хране, и немања стабилне, дугорочне политике, нужне за реализацију остварене производње. Оне су у односу на унапређење и реализацију остварене производње, последњих година текућег плана изазвале праву катастрофу, што је имало негативне последице по бројно стање стоке.

Кретање укупног сточног фонда

	— у 000 грла				
	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
— Коњи	28,5	28,9	29,4	29,7	29,4
— Говеда	163,9	165,5	170,2	161,0	157,6
— Овце	572,9	583,8	594,4	571,9	559,3
— Свиње	26,9	26,1	31,2	26,8	24,1
— Живина	350,6	381,8	433,7	444,4	465,7

Из овог приказа бројног стања види се да укупан сточни фонд до 1968. постепено расте код свих врста а од 1969. рапидно опада.

Кретање производње у протеклом периоду такође је било врло неуједначено. Оно је код неких важнијих пољопривредних производа следеће:

	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
Пшеница и раж	1 137	1 691	1 183	1 458	1 500
Јечам	1 555	1 418	1 249	1 312	1 300
Кукуруз	3 042	2 869	2 251	2 268	2 400
Дуван	63	57	41	40	40
Кромпир	5 321	4 660	4 867	4 820	4 800
Шљиве	1 481	465	1 932	546	1 200
Јабукe	276	137	414	238	350
Грожђе	666	796	873	755	900
Месо	900	910	929	915	930
Млијеко	5 769	6 200	6 363	6 150	6 300
Јаја (у 000 ком.)	22 000	23 000	26 312	26 350	27 000

Карактеристика ове производње огледа се у томе што она има натуралан карактер и што, као таква, не задовољава потребе исхране становништва у Црној Гори.

Остварени просјечни приноси доста су ниски, врло неуједначени по рејонима и знатно нижи од југословенских приноса.

Принос у тне/ha kg по стаблу, чокоту:

	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
Пшеница	13,8	21,4	14,5	19,2	23,5
Јечам	13,4	12,5	11,3	12,1	12,5
Кукуруз	18,8	18,6	15,0	16,5	17,0
Кромпир	74,9	64,6	66,9	66,1	68,0
Дуван	9,3	10,0	7,9	8,6	8,0
Шљиве	14,5	4,4	17,9	5,0	12,0
Грожђе	1,01	1,26	1,35	1,15	1,40

Производња млијека по крави музари у периоду од 1960-1968. постепено расте, али је ипак ниска — 762 лит., или око 35% мањ од југословенског просјека. На друштвеним газдинствима у истом периоду просјечна млијечност износи 2 162 лит. или око 21% мање од просјека друштвених газдинстава за Југославију.

Средства за рад и потрошњу неких врста репродукционих материјала у досадашњем периоду показује извјесна колебања уза све већу тенденцију стагнирања.

	Бројно стање		Потрош. минер. ђубрива	
	Трактора	Комбајна	Укупна потрошња	Да друштв. газд.
			— тона	— комада
1965.	241	13	6 395	3 739
1968.	232	31	6 056	2 073
1969.	192	23	5 900	2 000
1970.	200	30	6 000	2 200

Број трактора на друштвеним газдинствима од 1965. год. опада али се у исто вријеме у структури учешћа повећава број трактора са већом вучном снагом. Потрошња минералних ђубрива мала је, и она је, на примјер 1965. год. износила 98 kg по ha орничне површине, или 34 kg по ha обрадиве површине — што је недовољно. Оцјењује се да се углавном потрошња ђубрива односила на производњу пшенице, у већини случајева за зимско прихрањивање, док се код осталих култура незнатно употребљава.

Резултати постигнути на увођењу савремене технологије

Из укратко изнесених података трендова производње може се закључити да су само дјелимично остварени резултати у примјени савремене технологије. Употреба високородних сорти највише је примјењена код пшенице, гдје је 1968. њима било засијано око 85% сјетвених површина. Учешће сјетве хибридног кукуруза незнатно је, 1968. свега око 2,5% укупно засијаних површина. Потрошња минералних ђубрива такође је мала, њима су претежно прихрањиване пшенице и неке повртне културе. У брдско-планинским подручјима њихова је употреба готово непозната.

У примјени савремених зоотехничких мјера у сточарству постигнути су извјесни почетни резултати, а посебно у примјени

вјештачког осјемењавања крава. Међутим, од 1967. год., због неријешених питања организације и финансирања ове зоотехничке мјере, дошло је до извјесног смањивања осјемењавања крава. Посебно је мало учињено на измјени пасминске структуре говеди с обзиром на то што је мали број телади добијен вјештачким осјемењивањем остављен за даљу репродукцију.

У воћарству је примјена савремене технологије готово сасвим изостала, изузев подизања неких површина под интензивним плантажама на друштвеном сектору. Слично је стање и у виноградарству. Треба, међутим, истаћи да неке од ових плантажа због лошег подишања, нарочито слабог одржавања, нијесу дале очекиване економске ефекте, због чега су морале бити искрчене. Овакво стање морало се неминовно осјетити и на производњи, због чега је и дошло до стагнације, односно опадања производње.

Основне карактеристике инвестиционе политике

Бруто-инвестиције које представљају друштвена средства ангажована у пољопривреди, учествовале су у укупним привредним инвестицијама Републике око 4,2% у периоду од 1966-1968.

Главни носиоци инвестиционих улагања били су агрокомбинат „13. јули“ у Титограду и неке земљорадничке задруге. Улагало се у реконструкцију и модернизацију постојећих објеката, у објекте за производњу меса и млијека, подизање плантажа и набавку основног стада и механизације.

У читавом досадашњем периоду, највећи дио улагања, тако рећи читав износ, долазио је из друштвених фондова. Властити извори средстава учествовали су само симболично. Ово је изазвало низ проблема, који су се испољавали у презадужености, потешкоћа у покривању прекорачења, тј. повећавале су се цијене инвестиционим објектима па тиме и цијене коштања производа. Услови кредитирања често су се мијењали, нарочито су пошттрени последије увођења мјера привредне реформе. Поред малог обима улагања, који је око три пута мањи од таквог односа у оквирима Федерације, у досадашњем периоду испољио се читав низ недостатака и проблема. Наиме, од уложених инвестиција око 50% отишло је на грађевинске радове. Данас је веома тешко утврдити који је дио средстава активираан. Ефекат највећег дијела инвестиција ушотријебљених за агро и хидромелиорације, дугогодишње засаде и неке грађевинске објекте закашњава, па се њихов претеган дио није ни осјетио на производњи у протеклом периоду.

Проблеми презадужености, као и отпис промашених инвестиција досадашњег периода, рјешавани су парцијално, само за

неке радне организације у Републици, а не цјеловито и свеобухватно за све пољопривредне организације. Проблематику инвестиционих улагања и уопште инвестициону политику, као једну од основних компонената даљег унапређивања ове привредне гране, треба цјеловитије сагледати и поставити на друге основе, тј. према специфичностима који има пољопривредна производња у Црној Гори.

Интеграциони процеси у пољопривреди

Досадашњи интеграциони токови ишли су у правцу окупљавања предузећа и стварања пољопривредно-прехрамбених комбината и већих регионалних земљорадничких задруга. У првој фази забиљежени су само дјелимични успјеси у појединим рејонима, првенствено у формирању пољопривредно-прехрамбених комбината у Титограду, Никшићу и Пљевљима. Међутим, такви процеси нијесу били довољно усклађени у смислу даљег развоја и међусобног повезивања. Такође треба указати и на негативне посљедице појава интеграције задруга са трговинским предузећима, што је у неким случајевима доводило и до отуђивања средстава намијењених пољопривреди и до сасвим друге оријентације.

Промет пољопривредних производа

При анализи прометног процеса треба имати у виду двије фазе — примарну, која се односи на откуп пољопривредних производа, и секундарну, која обухвата продају робе потрошачима. Примарна фаза промета зависна је углавном од двојаког карактера производње — друштвене и друштвено-организоване и индивидуалне производње, коју стихијно организују у знатном дијелу, самостално конзумирају и реализују индивидуална газдинства. Производња друштвених газдинстава и дио организоване производње од индивидуалних потрошача иде углавном организованим токовима робе све до малопродаје, односно извоза. Знатан дио неорганизоване индивидуалне производње каналише се кроз откуп преко задруга и других привредних организација.

Реализација тржних вишкова пољопривредних производа

	— у милионима д —							
	1965.	0/0	1966.	0/0	1967.	0/0	1968.	0/0
Укупан тржни вишак	80,3	100	105,8	100	96,7	100	110,2	100

Продаја на сељачкој пијаци	10,5	13	14,5	14	19,1	20	13,0	12
Откуп	69,8	87	91,3	86	77,6	80	97,2	88
Удио у откупу Друштвена		100		100		100		100
газдинства	15,5	22	18,4	20	20,7	26	25,1	25
Индивидуална газдинства	54,3	78	72,9	80	56,9	74	72,1	75

Преглед показује да је укупан тржни вишак, евидентиран као такав од статистичке службе, релативно мали, да се учешће организованог откупа у укупном тржном вишку креће од око 86%, а сељачке пијаце 14%. Међутим, треба имати у виду да се статистички не прати промет свих пијаца, као ни међусобна сељачка размјена. Оцјењује се да око 25% тржне производње иде кроз непосредну продају произвођача потрошачима. Учешће производње са друштвених газдинстава у структури укупног организованог откупа показује тенденцију благог раста, што резултира из пораста производње млијека, меса, јаја и воћа.

Откуп од индивидуалних пољопривредних произвођача нестабилан је односно показује пораст 1966. према 1965. а опадање у 1967. и 1968.

Највећи дио промета на сељачкој пијаци отпада на поврће, воће, јаја, млијеко и мљечне производе, првенствено због тога што су то робе, као лако покварљиве, подложне ризицима, од чега се прометне организације штите ниским откупним цијенама, па је индивидуални произвођач оправдано упућен на пијацу. Промет стоке врши се на традиционалан начин путем сточних пијаца. Покушај да се овај промет обавља уговарањем и путем тзв. задружних догона није дао очекиване резултате због тога што је изостало шире уговарање производње и това стоке за тржиште. Међутим, овакве сточне пијаце могу да егзистирају као привремено рјешење, односно дотле док систем уговарања това и испоруке не постане масовнији, на чему је могуће градити савремене односе између произвођача стоке и кланичне индустрије, као главног конзумента ове робе. Покретање рјешавања ових питања у директној је зависности од добро разрађене и постављене кредитне политике, која је досада сасвим затајила и изостала.

Опште стање и проблеми досадашњег развоја

У протеклом периоду кретање пољопривредне производње и развој друштвених односа у пољопривреди показали су низ позитивних карактеристика. Међутим, развој ове гране био је

праћен низом пропуста и проблема, од којих многи и данас постоје. Међу тим проблемима истичу се сљедећи:

Недовољно развијен и недовољно организован друштвени сектор даје веома скроман допринос укупној пољопривредној производњи. Његов удио у друштвеном производу укупне пољопривреде показује тежњу пораста од 8,3 у 1959. до 17,4% 1968. Он још није у сразмјери са уложеним средствима. С обзиром на познату чињеницу да се у његов дохотак у највећем дијелу формира и од промета, друштвени сектор још за сада не представља снагу која је у стању да суштински утиче на карактер и ниво укупне производње. Оваква и неразвијена друштвена газдинства нијесу у стању да задовоље најнужније потребе у исхрани градског становништва Црне Горе пољопривредним производима. Кооперативни односи друштвених газдинстава и индивидуалних произвођача неразвијени су, па је њихов утицај на производњу тих газдинстава остао сасвим незнатан.

Честе промјене економских услова и уопште неусклађеност услова привређивања са осталом привредом, питање односа цијена индустријским и осталим производима са пољопривредним, често се мијењају на штету пољопривредних, па овој проблематици треба тражити што хитније и сталније рјешење.

Кретање броја, величине и структуре индивидуалних газдинстава указује на тенденцију даљег уситњавања, а њихова слаба опремљеност стоком и инвентаром не чини их способним да самостално врше проширену репродукцију. У Црној Гори на 100 ha обрадивих површина (без ливада) живи 291 пољопривредни становник, око 2,7 пута више него у Југославији (109 становника). У односу на способно радно пољопривредно становништво, на 100 ha обрадиве површине долази 114 становника, а у Југославији 56. Према величини посједа, 1969. године на домаћинства са посједом до 2 ha опадају 45,3% а у Југославији 39%. Број газдинстава са посједом до 5 ha износи 75% и она располажу са свега 46% обрадивих површина, укључујући и природне ливаде. То значи да двије трећине домаћинства посједују врло мале површине, које су уситњене и на којима је тешко организовати робну и рентабилну производњу. Преостала трећина домаћинства преко 5 ha такође има неповољну земљишну структуру, у којој углавном пресвлађују слабо продуктивне ливаде и пашњаци, па су само нешто у повољнијем положају од предњих категорија домаћинства.

Здравствено осигурање земљорадника није потпуно, болничко лијечење и лекови за читав низ болести нијесу осигурани. Здравствену заштиту могуће је добити само у случају појаде оних опасних и заразних болести које су доста ријетке. Мреже здрав-

ствених установа ван сједишта општина и у већем броју привредно заосталих општина у брдско-планинском подручју неразвијена је, па то отежава коришћење здравствене заштите. Здравственом заштитом се не користе најшири и најсиромашнији слојеви земљорадника. За сва ова релативно мала права земљорадник плаћа допринос по члану домаћинства и одређеној стопи од оствареног дохотка, што, заједно са другим обавезама које он има, представља велико оптерећење и онако малог дохотка земљорадника. У вези са овим упућују се предлози да је потребно постићи ширу солидарност између радничког и земљорадничког осигурања, односно обезбиједити минимум здравствене заштите за све категорије становништва. Оваква здравствена заштита, каква је данас, не рјешава ни на приближно довољно ову виталну проблематику сеоског становништва, а једна је од важнијих компонената даљег унапређивања пољопривредне производње, па излаз треба тражити на другим основама.

Култивација и заштита земљишта у постојећим хидросистемима, није ријешена ни на друштвеном сектору производње ни на индивидуалном. Благовремено и цјелисходно рјешавање овога питања захтијева веће ангажовање друштвених средстава и кадрова у наредном периоду.

Проблематика и питање унапређивања пољопривредне производње у нашим брдско-планинским подручјима, проблематика тог становништва посматрана кроз аграрну пренасељеност, пореску политику, здравствено осигурање и развој земљорадничког задругарства, у досадашњем периоду развоја крије низ слабости и недостатака. Сва ова питања траже студиозније сагледавање и рјешавање тог комплекса питања како у југословенским, тако и у нашим специфичним републичким оквирима.

Научна и стручна служба у пољопривреди Црне Горе усљед многобројних разлога није довољно ефикасна. У многим комунама стручне службе нема, а уколико је и постоји у неким општинама, није довољно повезана са производњом. Споро се преносе савремена сазнања и искуства у пољопривреди, којих већ данас у југословенским и свјетским оквирима има све више а могу бити од великог интереса и утицаја и на наше произвођаче.

Неповољан положај пољопривреде у цјелини са становништва услова привређивања, потенциран специфичностима ове гране, захтијева синхронизовану акцију свих друштвено-политичких органа (Федерације, Републике, комуна и пољопривредних организација) на стварању што повољнијих услова за бржи и интензивнији развој пољопривредне производње и код нас.